

ƏLİ ƏMİRLİNİN DRAMATURGIYASI

Əli Əmirlinin dramaturji yaradıcılığı çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasının ən mühüm ədəbi hadisələrindən biridir. Ədib Azərbaycan dramaturgiyasını dəbdəbədən, şüarçılıqdan, süni pafosdan, təsvir və təhkiyə bəsitliyindən uzaqlaşdırmağa nail olmuş Əli Əmirli dramaturgiyamıza və teatr səhnəmizə mövzu, ideya, məzmun və forma yeniliyi ilə səciyyələnən nəfəs gətirmişdir.

Yazıçının yaradıcılıq dünyası bütövlükdə zəngin daxili aləmin, sistemli bədii təfəkkürün, dünyagörüşün güzgüsüdür və Azərbaycan ədəbiyyatında ayrıca bir mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki Əli Əmirlinin dramaturji yaradıcılığı klassik Azərbaycan dramaturgiyası ilə çağdaş dramaturgiya arasında etibarlı mənəvi körpü rolunu oynayır.

Əli Əmirlinin dramaturji yaradıcılığı çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının ən məhsuldar yaradıcılarından biri olaraq həm psixologizmi, həm də mənəvi – əxlaqi və sosial – psixoloji problemlərin bədii planda araşdırılması və inikası ilə diqqəti cəlb edir. Onun pyesləri müasir ədəbi prosesi izləmək baxımından çox maraqlı nəticələrə gəlməyə imkan yaradır.

Ədibin bənzərsiz fərdi üslubu, fərqli yazı tərz, özünəməxsusluğu, orijinal istedadı, əsərlərində qaldırdığı problemlərin aktuallığı, yaradıcılığına məxsus dərin humanizm, fəlsəfilik, psixoloji dərinlik ilk qələm təcrübələrindən başlayaraq bu günə qədər geniş oxucu kütləsinin və ədəbi-elmi ictimaiyyətin diqqətini daim özünə cəlb etmişdir. Geniş oxucu və tamaşaçı auditoriyası, rəğbəti və sevgisini qazanan ilə Əli Əmirlinin çoxjanrlı və çoxşaxəli yaradıcılığını müasir ədəbi tənqid daim diqqətlə izləmişdir.

Əli Əmirlinin dramaturgiyasına həsr olunan məqalədə ədibin çağdaş Azərbaycan dramaturgiyasında tutduğu müstəsna mövqeyi, əsərlərinin dil və janr xüsusiyyətləri, mövzu və problematikası, yeni məzmun və bədii forma orijinallığı, yazı manerasının bənzərsizliyi və ən başlıcası Əli Əmirlinin dramaturq kimi üslub fərdiyyəti araşdırılır.

Dramaturq Əli Əmirlinin ədəbiyyata gəlişi teatra yeni ab-hava gətirib. Ə.Əmirlinin əsərlərini oxuculara, tamaşaçılara sevdiren cəhətdən biri onu əsərlərinin cazibədar bir üsulda, şirin dillə yazılması, təsvir və dialoqların oxucu və tamaşaçının qəlbini fəth etməsidir. Dramaturqun yaratdığı obrazlar yenilikçi və mübarizdirlər.

Dramaturqun müasir və tarixi mövzuda yazdığı pyeslərində xalqımızın dünəni, bu günü, gələcəyi və milli varlığı uğrunda mübarizəsi öz dramatik təəcəssümünü tapıb. Dramaturqun pyesləri nəinki milli teatrımızın, hətta qonşu xalqların da teatr səhnəsində tamaşaya qoyulub və qoyulmaqdadır.

Əli Əmirlinin bədii yaradıcılığı öz zəngin fikirləri, milliliyi və ümumbəşəriyyəti ilə müasir ədəbiyyatımızda özünəməxsus bir səhifə təşkil edir.

Əli Əmirli 1948-ci il oktyabrın 30-da Ağdam rayonunun Novruzlu kəndində anadan olmuşdur. Ağdam şəhərində 1 sayılı orta məktəbi bitirəndən sonra Bakıda Elektrik maşınqayırma zavodunda fəhlə işləmiş, eyni zamanda BDU-nun filologiya fakültəsinin axşam şöbəsində təhsil almışdır (1967-1972). Bu dövrdə zavodun çoxtiraqlı "Elektrik" qəzetində kiçik oçerk və hekayələrlə çıxış etmişdir. "Qızıl Şərq" mətbəəsində korrektor işləmişdir (1969-1971). "Azərbaycan" jurnalında (1971, N 8) çıxan "İrs", "Görüş", "Qağayı" adlı hekayələri ilə ədəbi aləmdə diqqəti cəlb etmişdir. "Meydan" romanı "Azərbaycan" jurnalında (1992, N 1-2, 3-4) dərc olunmuşdur. Azərbaycan Dövlət Plan Komitəsi Elmi-Tədqiqat Elmi-Texniki İnformasiya və Texniki-İqtisadi Tədqiqatlar İnstitutunda ədəbi işçi olmuş (1971-1973), bir il əsgəri xidmətdən sonra həmin institutda redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləməyə başlamışdır (1975-ci ildən). Onun "Ərizə", "Meydan", "Cəza", "Bala, bəla sözündəndir?", "Ağqoyunlular və qaraqoyunlular", "Onun iki qabırğası", "Yeddi məhbusə", "İtkin ər", "Səhnədə məhəbbət", "Varlı qadın", "Mesenat" və sairə pyesləri 1990-2003-cü illərdə Bakı teatr səhnələrində tamaşaya qoyulmuşdur. Hekayə, povest və romanlardan ibarət 7 kitabın müəllifidir. 2006-cı ildə "15 pyes" adlı kitabı nəşr edilib. 2000-ci ildə ədəbi uğurlarına görə "Humay İlahəsi" mükafatına layiq görülüb və 30 dekabr 2015-ci ildə Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi fəxri adına layiq görülmüşdü. Əli Əmirli 1971-ci ildən ədəbi yaradıcılıqla məşğul olur. Bu illər ərzində onun onlarla hekayəsi, povest və romanları dövrü mətbuatda, o cümlədən "Azərbaycan", "Ulduz", "Literaturniy Azerbaydjan" jurnallarında dərc edilmişdir. "İldırımötürən", "Axırdən qabaq gəzinti", "Haram", "Meydan", "Sonalar gölü", "Bir il", "Ərizə", "Tapança", "Ölü doğan şəhər" kimi roman və povestlərin və iyirmidən yuxarı hekayənin müəllifidir. 1990-cı ildən başlayaraq dramaturji yaradıcılıqla məşğuldur. Pyesləri Azərbaycanın əksər teatrlarında, o cümlədən Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında, Dövlət Musiqili Komediya Teatrında, Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında, Dövlət Gənclər Teatrında, habelə Sumqayıt, Gəncə, Şəki, Lənkəran, Qazax, İrəvan, Mingəçevir, Qusar dövlət teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdur. "Onun iki qabırğası" komediyası Tbilisidə, "Varlı qadın" pyesi isə Tacikistanda V.Mayakovski adına Dövlət Rus Dram Teatrında (rus dilində) və Vohidov adına Tacikistan Dövlət Gənclər Teatrında tacik dilində tamaşaya hazırlanmışdır. Vohidov teatrının tacik dilində hazırlanmış tamaşası Almaatada keçirilmiş Yaxın Şərq ölkələrinin II Beynəlxalq Teatr festivalında iki nominasiya üzrə mükafata və qızıl medala layiq görülmüşdür. Elə həmin festivalda digər teatrların diqqətini cəlb edən "Varlı qadın" 2009-cu ildə Qırğızıstanın paytaxtında A.Umuraliyev adına Bişkek şəhər dram teatrında rus və qırğız dillərində tamaşaya qoyulmuşdur. Həmin əsər üzərində Qazaxıstanın yeni paytaxtı Astanada M.Qorki adına Rus Dövlət Dram Teatrında tamaşa hazırlanır. Dramaturqun əsərləri rus, türk, tacik, qazax, qırğız və sair dillərə tərcümə olunmuşdur. 1993-cü ildə yazdığı "Bala bəla sözündəndir?" komediyası əsasında çəkilmiş "Bala – başabəla" televiziya tamaşası (1995-ci il) Azərbaycan televiziyası (AzTV) və ölkənin digər televiziya kanalları ilə dəfələrlə nümayiş etdirilmiş və böyük populyarlıq qazanmışdır.

³⁵ Bakı Dövlət Universiteti, dosent

1981-ci ildən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvüdür. 1999-cu ildən pedaqoji fəaliyyətlə də məşğuldur.

Hazırda Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin "Ədəbi yaradıcılıq" kafedrasının dosentidir.

Əli Əmirlinin "On beş pyes", "Hasarın o üzü" kitablarında toplanan "Mesenat", "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Hasarın o üzü", "Köhnə ev", "Varlı qadın", "İyirmi ildən sonra", "Sevən qadın", "M.S.S. - mən səni sevirəm", "Əli və Nino", "Bala- başa bəla" kimi pyesləri oxucu qəlbində və səhnə tariximizdə özünə xüsusi yer qazanıb. Məqalədə bu əsərlərin milli-tarixi və çağdaş şüurumuzda tutduğu yeri, Azərbaycan ədəbiyyatı və teatrındakı sanbalı təhlil olunmaqdadır.

Əli Əmirlinin yaradıcılığında xüsusi yer tutan əsərlərdən biri "Mesenat" adlanır. Pyes xeyirxah işləri və mesenatlığı ilə xalqımızın dərin hörmətini qazanmış, yaddaşlarda pozulmaz izlər qoymuş Hacı Zeynalabdin Tağıyevin ailə dramına həsr edilib.

Əsərdə Hacı özünü ilə yanaşı, həyat yoldaşı - Əsilzadə Sona xanım, onun qulluqçusu Raisa, Hacı ovladları - Leyla, Sara, Sürəyya, Məhəmməd, Bakı milyonçuları Ağa Musa Nağıyev, arvadı Liza xanım, Murtuza bəy Muxtarov, arvadı Luiza xanım, Nəriman Nərimanov, Mirzə Abuturab Axund, Fətulla bəy, fəlcə və digər obrazlar var.

Müəllif əsərin əsas qəhrəmanı Hacı Zeynalabdin Tağıyev oxuculara məlum olan məlumatlarla yanaşı, onun yeni səciyyəvi cəhətlərini təqdim edərək, gəncləri, oxucuları Hacı yolu ilə getməyi, təmənnasız xidmətlərindən öyrənməyi tövsiyə edir. Hacı vaxtilə Əlimərdan Torçubaşovu, Nəsim bəy Usufbəyovu, Xan Xoyskini, Bədəl bəy Bədəlbəyovu, Nəriman Nərimanovu, Məşədi bəy Əzizbəyovu Almaniyaya, Sankt-Petenburqa, Parisə, İsveçrəyə göndərərək oxutdururdusa, indi də dövlətimiz gənclərimizi xaricdə təhsil almağa göndərir. Hacı millətin təhsilini, elmini hər şeydən üstün tuturdu. Hacı başına var-dövlət yağış kimi yağır, nəyə əl vururdusa qızıla, sərvətə dönür, yoxdu-nədi bilmirdi. Bakıya Şollar suyu çəkdirir, yetim uşaqlara kömək edir, fəqirləri aclıqdan xilas edir, aclara çörək, işsizlərə iş verir, qızlar üçün məktəb açdırır, məscid, mədrəsə tikdirir, Novruz bayramında kasıbları sevindirir.

Pyesdə -yaddaqalan milyonçular, xeyirxah adamlar, Hacı ağıllı, təhsil görmüş ailə üzvləri, habelə insanlara qəm-qüssə, kədər, qorxu hissi gətirən fəlcə obrazları var.

Kitaba daxil edilən ikinci pyes "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd şah Qacar"dır.

Dramda - Ağa Məhəmməd şah Qacar, anası - ağıllı, dünyagörmüş Ceyran xanım, qardaşı - Cəfərqulu xan, Cahanbani, Şeyx Cəfər Tonkabuni, Kərim xan Zənd, Axund Hacı Babək kimi bitkin obrazlar var.

Dramaturq Qacarin mürəkkəb talei şəxsiyyətini olduğu kimi bütün rəngləri ilə verib.

Əsərin giriş hissəsində - taleyinə bədbəxtlik möhürü vurulmuş hökmdarın üz-gözündən nigaranlıq, gərginlik, qaraqabaqlıq, zəhmlik, qansızlıq yağır. Başında ağırlığı uzaqdan hiss olunan şahlıq tacı, əynində qara libas var. Səhnənin əvvəlindən ona dönük çıxanlara o, aman vermir, hətta öz doğma qardaşları - Rzaqulu, Mustafaqulu, Murtuzaqulu xanı məhv edir. O, örtülü qapıdır, qifili bağlı, açarı özündə. Olduqca insafsız, rəhmsiz adamdır. İran şahzadələrinin ən igidi, gözəllikdə Yusifi-Kənanə, döyüş məharətində Rüstəmi-Zala tən gələnlə Tütfəli xan Zəndin dilini kəsdirir, gözlərini çıxartdırır.

Qacar özü etiraf edir ki, insan əzabları, tökülən qanlar, kəsilən başlar, çıxarılan gözlər onun əhvalını pozmur, tükün də tərpətmir. O, Qarabağı məhv etmək, İbrahim xanı hüzurunda qolubağlı görməyincə, molla Pənəh Vaqifi məhv etməmiş özünü rahat hiss etmir. O, arzusuna çatır. Şuşanı, onun adlı-sanlı adamlarını məhv edir.

Kitaba daxil olunan 4-cü əsər - iki hissəli dramatik komediya "Köhnə ev" adlanır. Əsərdə keçən əsrin 60-70-ci illərində tikilmiş təzə və köhnə ev təsvir olunur. Xüsusi sifarişlə haçansa düzəldilmiş iri bir otaq qeyri-standart mebellər diqqəti cəlb edir. Adamlar bir-birilə dəyintili danışır, qeyri-iradi hərəkətlər edirlər. Qüdrət Mələyi danlayaraq deyir ki, ölkə dağılıb gedir. Millət düşüb küçələrə qarışqa kimi qaynayır, bir tikə çörək axtarır, siz də stol bəzəyib, süfrə açırınsız... Komediya iştirak edən Qüdrət, Mələk, Cana, Sahib, Zəhra, Kamran, Bəcək bir-birini saymır, yarı Azərbaycan, yarı rus dilində bir-birinə toxunan sözlər deyir, biri ağlayır, biri gülmür, özlərini sanki keçmişdə, köhnə evdə hesab edirlər. Musiqi çalınır, Bəcək göbək rəqsi edir, üst paltarını soyunur, göbəyi açıq qalır. Ailənin ağsaqqalı Qüdrət kişinin bu hərəkətlər xoşuna gəlmir, onları danlayanda "ə niçəvo ne poniməo" deyir.

Ailədə özbaşınalıq, Qüdrət kişinin xəbəri olmadan arvadlar evi başqasına satırlar. Aydın olur ki, bunlar zavallı, aciz, bədbəxt adamlardır.

"Varlı qadın" eksentrik qara komediyanın zəngin səhnə həyatı var. Əsər Dövlət Gənclər Teatrında, Akademik Milli Dram Teatrında, Sumqayıt, Gəncə, Lənkəran, Qazax, Qusar, Cəlilabad xalq teatrında, habelə Düşənbə şəhərində, Dövlət Rus Dram teatrında tamaşaya qoyulub. Əsər Alma-Ata şəhərində Orta Asiya ölkələrinin II Beynəlxalq teatr festivalında iki nominasiya üzrə qızıl medala layiq görülüb.

Dramaturqun "İyirmi ildən sonra" iki hissəli melodramı ilk dəfə Dövlət Gənclər Teatrında, sonralar isə Qazax Dövlət Dram Teatrında, "Tədris" Teatrında, Sumqayıt Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. Əsərdə - Otello, Qoca, Səfir, Ofeliya, Hamlet kimi maraqlı obrazlar var.

"Sevən qadın" iki hissəli melodramda Elmina, Qalib, Müxbir, Mina, Şölə kimi maraqlı obrazlar var. Əsər iki dəfə - 2009-cu ildə Akademik Milli Dram Teatrında tamaşaya qoyulub. Əsərdə - yumşaq xalçalar, ağ güllər, yığcam mebellər, incə zövqlə bəzədilmiş otaqlar sanki tamaşaçının gözünü qamaşdırır. Ziyafət geyimində görünən Elmina əvvəldən axıra qədər tamaşaçının diqqətindədir. O, həyatdan zövq alır. İki sevən gəncin rəmzi olan bir cüt şamı özü ilə hərləyir. Stol bəzəyir, o, hər şeydə məhəbbət axtarır. Qalibi dəlicəsinə sevir. "Məhəbbətsiz qadın, yandırılmamış şam kimidir" deyir. O, Qabilsiz həyatını düşünmür. Vəsiyyət edir ki, öləndə onun baş daşına bu sözləri yazsınlar: "Gəldim, gördüm, getdim", "Sevdik, evləndik, öldük".

Məhəbbət xərçəng xəstəliyi kimi Elminanı yeyir, didir. Lakin Elminanın həyatında yeni hadisələr baş verir. özünü öldürmək istəyir. Elmina qəzet müxbirinə rast gəlir. Onun həyatında yeni dəyişiklik baş verir.

Əsərdə tez-tez dramatik-komik hadisələr baş verir ki, bu da oxucunu, tamaşaçını güldürməklə yanaşı, həm də düşündürür.

"M.S.S. - Mən səni sevirəm" iki hissəli məktəb dramı dramaturqun müasir mövzuda yazdığı əsərlərdən biridir. Əsər müəllim-şagird-valideyn münasibətlərindən bəhs edir. Uşaqlar sinifdə dərs keçmək əvəzinə, sevgidən, məhəbbətdən danışır, öpüşür, qucaqlaşır, biri sinifdə palaz salır yerə namaz qılır, biri divara M.S.S. - sözlərini yazır. Gənc sinif rəhbəri Sabah müəllim uşaqları mədəni, ləyaqətli, həqiqətin, düzliyin tərəfində olmağa çalışır. Lakin sinifdəki uşaqlar müəllimi eşitmir. Hay-küy salır, müəllimi ələ salır, telefonla danışır, bir-birinə sataşır.

Ata-ana da öz övladlarının tərbiyəsiz hərəkətlərinin qarşısını ala bilmirlər. Məktəb sevgi-məhəbbət yuvasına çevrilib.

Kitaba daxil edilən iki hissəli məhəbbət dramı "Əli və Nino" Q.Səidin eyniadlı romanının motivləri əsasında yazılıb. Dram - Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrının repertuarına daxil edilib.

"Səhnədə məhəbbət" iki hissəli lirik telekomediya Əli Əmirlinin kitaba daxil edilən sonuncu əsəridir. Əsər Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrı üçün yazılıb. Tamaşa on ildən çoxdur ki, teatrın repertuarındadır.

Hesab edirəm ki, dramaturq Əli Əmirli öz dram əsərləri ilə müasir ədəbiyyatımızın dramaturgiyasına yeni ab-hava, yeni insan obrazları gətirib.

Göründüyü kimi, müasir mövzu, müasir həyat hadisələrinin təsviri Əli Əmirli dramaturgiyasında əsas yer tutur. Onun əsərlərində müasirlərimizin surətləri psixoloji planda, həyatı ixtilaf, mənəvi sarsıntılar əsasında canlanır. Surətlərin mürəkkəb psixoloji dəyişmələrlə təqdimi, xarakterlərin realist cizgilər cəhətdən zənginliyi dramaturqun peşəkarlığından xəbər verir.

Sənətkarın yazdığı dram əsərləri hazırda çox oxunur və müxtəlif teatrlarda səhnələşdirilir. Həm teatr repertuarlarında, həm də ədəbi mühitdə Əli Əmirlinin əsərləri ədəbi tənqidin diqqətini güclü şəkildə özünə cəlb etməkdədir. Ədibin yaradıcılığı əsasında dəyərli məqalələr yazılmaqda, onun ədəbi irsinə elmi-nəzəri və estetik münasibət nəzərə çarpmaqdadır.

Əli Əmirlinin dramaturgiyası milli-tarixi, çağdaş şüur problemləri ilə bağlı olan, bu bədii keyfiyyətin fərd, ailə, cəmiyyət, dünya-insan-zaman boyunca yayımlandığı və ədəbi prosesə təsir göstərdiyi orijinal yaradıcılıqdır.

Dramaturqun demək istədikləri bir çox hallarda əsərlərin alt qatlarında kodlar və ştrixlər şəklində gizli qalır. Bu isə onu söyləməyə əsas verir ki, sirri açılmamış məqamlar hələ də öz zamanını gözləyir. Və biz inanırıq ki, Əli Əmirli dramaturq kimi zamanın bütün dövrlərində həmişə layiqincə qiymətləndiriləcək.

Ədəbiyyat

1. Əmirli Ə. 15 pyes (pyeslər). Bakı: Öndər, 2006, 567 s.
2. Əmirli Ə. Dramaturgiya / "Azərbaycan", jurnalı, 2008, № 8, s. 97-128.
3. Əmirli Ə. Hasarın o üzü: pyeslər. Bakı: İdeal-print, 2010, 502 s.

Açar sözlər: Əli Əmirlinin yaradıcılığı, dramaturgiya, yazıçı, Azərbaycan ədəbiyyatı, psixologizm

Ключевые слова: Творчество Али Амирли, драма, писатель, азербайджанская литература, психология

Key words: The creativity of Ali Amirli, drama, writer, Azerbaijani literature, psychology

Ali Amirli's dramaturgy

Summary

In this article have been investigated of Ali Amirli who has exception services for the progress of our science and culture has always lightened the development way of our national literature during his half - centuried creative activities. This prominent scientist had based on leans against the national thinking and consciousness of the development inclinations of our literature and had given special importance to the investigation of the examples of national literature.

Драматургия Али Амирли

Резюме

В этой статье были исследованы проблемы Али Амирли, который имеет услуги исключение для прогресса нашей науки и культуры всегда освещали путь развития нашей национальной литературы во время его половиной - столетие творческой деятельности. Этот выдающийся ученый на основе опирается на национального мышления и самосознания склонностей развития нашей литературы и дал особое значение для исследования примеров национальной литературы.

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor Almaz Məmmədova